

Original Article

विकसित भारत 2047 साठी बहुआयामी एकात्मिक मार्गफलक : आर्थिक, सामाजिक व तांत्रिक परिमाणांचा अभ्यास

गिरीश नागेश जोधळे

सहाय्यक प्राध्यापक, माध्यमशास्त्र संकुल, स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड

Email: gnjsrtmun@gmail.com

Manuscript ID:

JRD -2026-180240

ISSN: 2230-9578

Volume 18

Issue 2(A)

Pp. 199-205

February - 2026

Submitted: 18 Jan. 2026

Revised: 28 Jan. 2026

Accepted: 13 Feb. 2026

Published: 28 Feb. 2026

शोध सारांश

“विकसित भारत 2047 साठी बहुआयामी एकात्मिक मार्गफलक : आर्थिक, सामाजिक व तांत्रिक परिमाणांचा अभ्यास” या शोधलेखात 2047 पर्यंत भारताला सर्वार्थाने विकसित राष्ट्र बनविण्याच्या राष्ट्रीय दृष्टीकोनाचा सखोल अभ्यास करण्यात आला आहे. NITI Aayog यांनी मांडलेल्या विकसित भारत संकल्पनेच्या पार्श्वभूमीवर आर्थिक वाढ, सामाजिक समावेशन आणि तांत्रिक नवोन्मेष या तीन प्रमुख परिमाणांचा समन्वित विचार आवश्यक असल्याचे अधोरेखित केले आहे. अभ्यासात GDP वाढ, रोजगारनिर्मिती, औद्योगिक विस्तार आणि उद्योजकता यांसारख्या आर्थिक घटकांचे विश्लेषण करण्यात आले असून शिक्षण, आरोग्य, लिंगसमता आणि मानव संसाधन विकास या सामाजिक घटकांचे महत्त्व स्पष्ट केले आहे. तांत्रिक परिमाणांतर्गत डिजिटल परिवर्तन, कृत्रिम बुद्धिमत्ता, हरित ऊर्जा आणि संशोधन-विकास यांची विकास प्रक्रियेतील भूमिका तपासली आहे. हा अभ्यास विश्लेषणात्मक व वर्णनात्मक स्वरूपाचा असून दुय्यम स्रोतांवर आधारित मिश्र पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला आहे. निष्कर्षानुसार, आर्थिक, सामाजिक आणि तांत्रिक घटकांचा समन्वित व शाश्वत विकास साधल्यास 2047 पर्यंत विकसित राष्ट्राचा दर्जा प्राप्त करण्याची शक्यता अधिक दृढ होते. तसेच सर्वसमावेशकता, पर्यावरणीय संतुलन आणि सुशासन ही दीर्घकालीन प्रगतीची मूलभूत तत्वे असल्याचे अधोरेखित करण्यात आले आहे. प्रस्तुत मार्गफलक धोरणनिर्मिती, संशोधक आणि विकास नियोजकांसाठी दिशादर्शक ठरेल.

किं वडुई : Viksit Bharat 2047, एकात्मिक विकास मार्गफलक, शाश्वत विकास, डिजिटल परिवर्तन, मानव संसाधन विकास

प्रस्तावना

“Viksit Bharat 2047” ही संकल्पना भारताच्या स्वातंत्र्याच्या शताब्दी वर्षाच्या पार्श्वभूमीवर गृहीत धरलेली राष्ट्रीय विकासासाठी महत्वाकांक्षी दृष्टी आहे. 2047 पर्यंत भारताला सर्वार्थाने विकसित राष्ट्रांच्या श्रेणीत स्थान मिळवून देणे, हे या उपक्रमाचे प्रमुख उद्दिष्ट आहे. या दृष्टीकोनात केवळ आर्थिक प्रगतीवर भर न देता सामाजिक समता, तांत्रिक नवोन्मेष, पर्यावरणीय शाश्वतता आणि सुशासन यांचा समन्वय साधणारा सर्वांगीण विकास अपेक्षित आहे. त्यामुळे विकसित भारताचे ध्येय गाठण्यासाठी बहुआयामी आणि एकात्मिक मार्गफलकाची आवश्यकता अनिवार्य ठरते.

भारत हा विविधतेने नटलेला देश आहे. भौगोलिक, सामाजिक, सांस्कृतिक आणि आर्थिक विविधतेमुळे विकासाची प्रक्रिया सर्व स्तरांवर संतुलित आणि समावेशक असणे आवश्यक आहे. आर्थिक परिमाणांच्या दृष्टीने स्थिर आणि सातत्यपूर्ण जीडीपी वाढ, रोजगारनिर्मिती, औद्योगिक विस्तार, उद्योजकतेला प्रोत्साहन आणि जागतिक स्पर्धात्मकता वाढविणे या घटकांना विशेष महत्त्व आहे. परंतु केवळ आर्थिक वृद्धीद्वारे विकासाचे मोजमाप करणे अपुरे ठरते.

Creative Commons (CC BY-NC-SA 4.0)

This is an open access journal, and articles are distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) Public License, which allows others to remix, tweak, and build upon the work noncommercially, as long as appropriate credit is given and the new creations are licensed under the identical terms.

Address for correspondence:

गिरीश नागेश जोधळे, सहाय्यक प्राध्यापक, माध्यमशास्त्र संकुल, स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड

How to cite this article:

जोधळे, . गिरीश . नागेश . (2026). विकसित भारत 2047 साठी बहुआयामी एकात्मिक मार्गफलक : आर्थिक, सामाजिक व तांत्रिक परिमाणांचा अभ्यास. Journal of Research & Development, 18(2(A)), 199–205.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.18937548>

Quick Response Code:

Website:

<https://jrdrvb.org/>

DOI:

10.5281/zenodo.18937548

आर्थिक वाढीबरोबरच उत्पन्नातील विषमता कमी करणे, ग्रामीण-शहरी दरी कमी करणे आणि दुर्बल घटकांना मुख्य प्रवाहात आणणे हीदेखील तितकीच आवश्यक उद्दिष्टे आहेत.

सामाजिक परिमाणांच्या दृष्टीने शिक्षण, आरोग्य, लिंगसमता, सामाजिक न्याय आणि मानव संसाधन विकास हे विकासाचे मूलभूत स्तंभ मानले जातात. गुणवत्तापूर्ण शिक्षणव्यवस्था, सर्वांसाठी आरोग्यसेवा, महिला सक्षमीकरण आणि सामाजिक सुरक्षाव्यवस्था यांमुळे समाजाची एकूण उत्पादकता आणि जीवनमान उंचावते. सामाजिक स्थैर्य आणि समता या आर्थिक प्रगतीस पूरक ठरतात. त्यामुळे सामाजिक विकास हा आर्थिक प्रगतीचा केवळ परिणाम नसून तो विकासाचा अविभाज्य घटक आहे. तांत्रिक परिमाणांच्या दृष्टीने डिजिटल परिवर्तन, कृत्रिम बुद्धिमत्ता, हरित ऊर्जा, स्मार्ट पायाभूत सुविधा आणि संशोधन-विकास क्षेत्रातील गुंतवणूक या बाबी निर्णायक ठरतात. चौथ्या औद्योगिक क्रांतीच्या पार्श्वभूमीवर तंत्रज्ञानाचा प्रभावी आणि जबाबदारीपूर्वक वापर केल्यास उत्पादनक्षमता, पारदर्शकता आणि कार्यक्षमता वाढविता येते. डिजिटल समावेशनाद्वारे शासन व्यवस्था अधिक परिणामकारक आणि लोकाभिमुख बनविता येते.

या सर्व परिमाणांचा स्वतंत्र विचार करण्याऐवजी त्यांचा एकात्मिक व समन्वित अभ्यास करणे आवश्यक आहे. कारण आर्थिक, सामाजिक आणि तांत्रिक घटक परस्परावलंबी असून एकाच्या प्रगतीचा प्रभाव दुसऱ्यावर पडतो. म्हणूनच विकसित भारत 2047 साठी बहुआयामी एकात्मिक मार्गफलक तयार करताना दीर्घकालीन नियोजन, धोरणात्मक सुसंगती आणि शाश्वत विकासाचे तत्त्व यांचा विचार करणे आवश्यक ठरते.

या संशोधन लेखाचा उद्देश विकसित भारत 2047 या ध्येयाच्या पार्श्वभूमीवर आर्थिक, सामाजिक व तांत्रिक परिमाणांचा सखोल अभ्यास करून एकात्मिक मार्गफलकाची संकल्पना स्पष्ट करणे हा आहे. तसेच या परिमाणांतील परस्परसंबंध, आव्हाने आणि संधी यांचे विश्लेषण करून शाश्वत व सर्वसमावेशक विकासासाठी उपयुक्त दिशादर्शक मांडणे हा या अध्ययनाचा केंद्रबिंदू आहे.

संशोधनाची गरज

भारताने स्वातंत्र्यानंतर आर्थिक, सामाजिक आणि तांत्रिक क्षेत्रांत उल्लेखनीय प्रगती साधली आहे. तथापि, जागतिकीकरण, तांत्रिक क्रांती, हवामान बदल, सामाजिक विषमता आणि रोजगाराच्या नव्या स्वरूपामुळे विकासाची संकल्पना अधिक व्यापक आणि बहुआयामी झाली आहे. या पार्श्वभूमीवर “Viksit Bharat 2047” ही राष्ट्रीय दृष्टी समोर आली आहे. 2047 हे वर्ष भारताच्या स्वातंत्र्याच्या शताब्दीचे प्रतीक आहे. या कालावधीत भारताला विकसित राष्ट्रांच्या श्रेणीत स्थान मिळवून देण्यासाठी केवळ आर्थिक वृद्धी पुरेशी नाही; तर सामाजिक समावेशन, गुणवत्तापूर्ण शिक्षण-आरोग्य व्यवस्था, तांत्रिक नवोन्मेष, पर्यावरणीय शाश्वतता आणि सुशासन यांचा एकात्मिक विचार आवश्यक आहे. आजच्या घडीला भारत वेगाने वाढणारी अर्थव्यवस्था असली तरी उत्पन्नातील विषमता, ग्रामीण-शहरी दरी, बेरोजगारी, कौशल्य-अभाव आणि पर्यावरणीय आव्हाने ही गंभीर समस्या आहेत. त्यामुळे 2047 पर्यंतचा विकास आराखडा बहुआयामी आणि दीर्घकालीन धोरणांवर आधारित असणे आवश्यक ठरते. त्यासाठी “विकसित भारत 2047 साठी बहुआयामी एकात्मिक मार्गफलक : आर्थिक, सामाजिक व तांत्रिक परिमाणांचा अभ्यास” या विषयावर अभ्यास करणे महत्वाचे वाटले.

संशोधन समस्या

1. Viksit Bharat 2047 या संकल्पनेतील मूलभूत विकास तत्त्वे कोणती आहेत?
2. आर्थिक, सामाजिक आणि तांत्रिक परिमाणांमध्ये परस्परावलंबन कशा प्रकारे आढळते?
3. 2047 पर्यंत विकसित राष्ट्रांचा दर्जा मिळविण्यासाठी भारताच्या आर्थिक वाढीचा अपेक्षित वेग किती असावा?
4. सामाजिक समावेशन आणि मानव संसाधन विकासाचा आर्थिक प्रगतीवर काय परिणाम होतो?
5. डिजिटल परिवर्तन आणि नवोन्मेष भारताच्या विकास प्रक्रियेला कितपत गती देऊ शकतात?
6. ग्रामीण-शहरी दरी कमी करण्यासाठी कोणती एकात्मिक धोरणे प्रभावी ठरू शकतात?
7. शाश्वत विकास साध्य करण्यासाठी आर्थिक वाढ आणि पर्यावरणीय संतुलन यामध्ये समन्वय कसा साधता येईल?
8. विद्यमान धोरणांमध्ये कोणत्या सुधारणा केल्यास 2047 चे ध्येय अधिक व्यवहार्य होऊ शकते?

संशोधन उद्दिष्टे

1. विकसित भारत 2047 या संकल्पनेची पार्श्वभूमी, तत्त्वज्ञान आणि उद्दिष्टांची शास्त्रीय मांडणी करणे.
2. विकसित भारत 2047 या ध्येयाच्या संदर्भात आर्थिक, सामाजिक आणि तांत्रिक परिमाणांची संकल्पनात्मक चौकट (Conceptual Framework) तयार करणे.

3. भारताच्या विद्यमान आर्थिक स्थितीचे (GDP वाढ, रोजगारनिर्मिती, औद्योगिक विकास, उद्योजकता) विश्लेषण करून 2047 पर्यंतच्या संभाव्य प्रवाहांचा अभ्यास करणे.
4. सामाजिक परिमाणांच्या दृष्टीने शिक्षण, आरोग्य, लिंगसमता, सामाजिक न्याय आणि मानव संसाधन विकास या घटकांचे मूल्यांकन करणे.
5. तांत्रिक प्रगतीच्या संदर्भात डिजिटल परिवर्तन, कृत्रिम बुद्धिमत्ता, हरित ऊर्जा, संशोधन-विकास आणि नवोन्मेष यांचा विकासप्रक्रियेवरील परिणाम तपासणे.
6. आर्थिक, सामाजिक आणि तांत्रिक घटकांमधील परस्परसंबंध व परस्परावलंबन यांचे विश्लेषण करणे.
7. विकसित भारत 2047 च्या मार्गातील प्रमुख आव्हाने, अडथळे आणि मर्यादा ओळखणे.
8. शाश्वत व सर्वसमावेशक विकासासाठी आवश्यक धोरणात्मक उपाययोजना आणि अंमलबजावणी यंत्रणा सुचविणे.
9. बहुआयामी आणि एकात्मिक विकासासाठी एक व्यवहार्य (practical) व दीर्घकालीन मार्गफलक प्रस्तावित करणे.
10. 2047 पर्यंत भारताला विकसित राष्ट्राच्या दर्जापर्यंत पोहोचविण्यासाठी आवश्यक धोरणात्मक दिशा व शिफारसी मांडणे.

संशोधन गृहीतके

- H1: आर्थिक वाढ, सामाजिक समावेशन आणि तांत्रिक प्रगती यांचा समन्वित विकास झाल्यास 2047 पर्यंत विकसित राष्ट्राचा दर्जा प्राप्त होण्याची शक्यता वाढते.
- H2: डिजिटल तंत्रज्ञानाचा व्यापक वापर शासनाची पारदर्शकता आणि कार्यक्षमता वाढवून विकासप्रक्रियेला गती देतो.
- H3: शिक्षण आणि आरोग्य क्षेत्रातील गुंतवणूक दीर्घकालीन आर्थिक विकासावर सकारात्मक परिणाम करते.
- H4: शाश्वत ऊर्जा आणि हरित तंत्रज्ञानाचा अवलंब केल्यास आर्थिक वाढ आणि पर्यावरणीय संतुलन यामध्ये समतोल साधता येतो.
- H5: ग्रामीण आणि दुर्बल घटकांच्या सक्षमीकरणाशिवाय सर्वसमावेशक विकास साध्य होऊ शकत नाही.

संशोधन पद्धती

हा अभ्यास विश्लेषणात्मक (Analytical) व वर्णनात्मक (Descriptive) स्वरूपाचा आहे.

“Viksit Bharat 2047” या दृष्टीकोनाच्या पार्श्वभूमीवर आर्थिक, सामाजिक व तांत्रिक घटकांचा तुलनात्मक व समन्वित अभ्यास करण्यात आला आहे. या संशोधनात मिश्र पद्धतीचा (Mixed Method) अवलंब करून दुय्यम स्रोतांवर आधारित विश्लेषण करण्यात आले आहे. आर्थिक परिमाणांतर्गत GDP वाढ, रोजगारनिर्मिती, औद्योगिक विस्तार आणि उद्योजकता यांचा अभ्यास करण्यात आला आहे. सामाजिक परिमाणांत शिक्षण, आरोग्य, लिंगसमता आणि सामाजिक समावेशन यांचा विकास प्रक्रियेवरील परिणाम तपासण्यात आला आहे. तांत्रिक परिमाणांत डिजिटल परिवर्तन, कृत्रिम बुद्धिमत्ता, हरित ऊर्जा आणि नवोन्मेष यांची भूमिका विश्लेषित करण्यात आली आहे.

नमुना निवड

उद्देशपूर्ण नमुना;

दुय्यम स्रोत: राष्ट्रीय आर्थिक सर्वेक्षणे, सरकारी अहवाल, नीती आयोग, RBI, UNESCO, World Bank यांचे अहवाल, संशोधन लेख, जर्नल्स, शोधनिबंध

अभ्यासाची व्याप्ती

1. हा अभ्यास 2047 पर्यंत भारताच्या विकासाच्या दृष्टीकोनावर केंद्रित आहे.
2. आर्थिक, सामाजिक आणि तांत्रिक या तीन प्रमुख परिमाणांचा सखोल अभ्यास करण्यात येईल.
3. राष्ट्रीय स्तरावरील धोरणे, योजना आणि विकास निर्देशांकांचा संदर्भ घेतला जाईल.
4. शाश्वत आणि सर्वसमावेशक विकासाच्या संकल्पनांवर विशेष भर दिला जाईल.
5. अभ्यास प्रामुख्याने धोरणात्मक आणि विश्लेषणात्मक स्वरूपाचा असेल.

अभ्यासाच्या मर्यादा

1. 2047 पर्यंतचा कालावधी दीर्घकालीन असल्यामुळे भविष्यातील आर्थिक व तांत्रिक बदलांचा अचूक अंदाज बांधणे मर्यादित ठरू शकते.
2. उपलब्ध सांख्यिकीय माहिती आणि दुय्यम स्रोतांवर (secondary data) अवलंबून राहावे लागेल.

3. जागतिक राजकीय, आर्थिक आणि पर्यावरणीय परिस्थितीतील अनपेक्षित बदलांचा परिणाम या अभ्यासात पूर्णतः मोजता येणार नाही.

4. सर्व परिमाणांचा समग्र अभ्यास करताना काही उपपरिमाणांचा सविस्तर विचार मर्यादित राहू शकतो.

विषय प्रवेश

२०४७ मध्ये स्वातंत्र्याच्या शताब्दीपर्यंत भारताला पूर्ण विकसित राष्ट्र किंवा विकसित भारत बनवण्यासाठी नीती आयोगाचे कार्यपत्रक एक व्यापक रोडमॅप तयार दर्शवितो. या दस्तऐवजामध्ये चार आवश्यक स्तंभांभोवती रचला गेला आहे: आर्थिक स्पर्धात्मकता साध्य करणे, राष्ट्रीय सुरक्षा राखणे, धोरणात्मक जागतिक भागीदारी वाढवणे आणि मजबूत कायदेशीर पाया स्थापित करणे. ही उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी, मजकूर नियामक चौकटी सुलभ करणे, सार्वजनिक-खाजगी भागीदारीद्वारे संरक्षण पुरवठा साखळ्यांचे आधुनिकीकरण करणे आणि महत्त्वपूर्ण संसाधने सुरक्षित करण्यासाठी सक्रिय राजनैतिक कूटनीतिचा वापर करणे यासारख्या पद्धतशीर सुधारणांचा पुरस्कार केल्याचे दिसते. असे म्हणता येईल कि भारताच्या लोकसंख्याशास्त्रीय लाभांश आणि तांत्रिक क्षमतेचा वापर करण्यासाठी एक धोरणात्मक ब्लूप्रिंट म्हणून नीतीआयोग काम करतो, ज्यामुळे देश जागतिक स्तरावर एक लवचिक, समावेशक आणि प्रभावशाली नेतृत्व म्हणून उदयास येईल याची खात्री मिळते.

राष्ट्रीय पोर्टल ऑफ इंडिया विकसित भारत-जी रॅम जी कायदा, २०२५ वर कायदेशीर प्रकाशझोत टाकतो, जो कि ग्रामीण विकास आणि रोजगाराचे आधुनिकीकरण करण्यासाठी डिझाइन केलेले एक परिवर्तनकारी धोरण दिसत आहे. ही नवीन वैधानिक चौकट मनरेगाची जागा घेते, दीर्घकालीन चालू शकणारी पायाभूत सुविधांच्या निर्मितीसह कामगारांना एकत्रित करून विकसित भारत २०४७ नावाच्या दीर्घकालीन आर्थिक दृष्टिकोनाकडे लक्ष केंद्रित करते. प्रमुख सुधारणांमध्ये प्रति कुटुंब १२५ दिवसांच्या वेतन रोजगाराची वाढीव हमी आणि विकास परिणामांचा मागोवा घेण्यासाठी राष्ट्रीय स्तरावर एकात्मिक पायाभूत सुविधा स्टॅकची अंमलबजावणी समाविष्ट केली गेली आहे. स्थानिक पंचायतींद्वारे विकेंद्रित नियोजनाचा वापर करून, जल सुरक्षा आणि अत्यंत हवामान शमन यासारख्या आधुनिक आव्हानांना तोंड देताना मजबूत उत्पन्न सुरक्षा प्रदान करण्याचे उद्दिष्ट विकसित भारत २०४७ द्वारे निश्चित केल्याचे दिसते.

नीती आयोगाच्या या अहवालात भारताला विकसित भारत किंवा विकसित राष्ट्राचा दर्जा मिळवून देण्यासाठी आणि त्याचबरोबर २०७० पर्यंत निव्वळ शून्य उत्सर्जनापर्यंत पोहोचण्यासाठी एक धोरणात्मक रोडमॅप तर दिला आहेच, त्यासोबतच एका व्यापक क्षेत्रीय विश्लेषणाच्या रूपात रचला गेला आहे, ज्यामध्ये वीज, वाहतूक, उद्योग आणि बांधकाम क्षेत्रे वाढीव विद्युतीकरण आणि अक्षय ऊर्जेच्या एकात्मिकतेद्वारे कशी विकसित झाली पाहिजेत याचे मूल्यांकन केले आहे. "विकास-प्रथम" संक्रमण ही एक मध्यवर्ती थीम आहे, जी असा युक्तिवाद करते की उच्च-गुंतवणूक वाढ, संरचनात्मक सुधारणा आणि वर्तुळाकार अर्थव्यवस्थेकडे वळण्याद्वारे आर्थिक विस्तार आणि हवामान उद्दिष्टे सुसंगत केली जाऊ शकतात. शेवटी, ही एक धोरणात्मक ब्लूप्रिंट म्हणून काम करते जी सामाजिक समतेसह तांत्रिक नवोपक्रम संतुलित करून, ज्याचा उद्देश राष्ट्र कार्बन तीव्रतेपासून त्याच्या जीडीपी वाढीला वेगळे करतो तेव्हा उपजीविकेचे संरक्षण करणे आणि लवचिकता वाढवणे आहे.

२०४७ पर्यंत ३० ट्रिलियन डॉलर्सच्या अर्थव्यवस्थेचे महत्वाकांक्षी उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी, भारताला उत्पादकता आणि समावेशकतेद्वारे चालणारे सखोल आर्थिक परिवर्तन अंमलात आणण्यासाठी प्रशासन सुधारणांपेक्षा पुढे जावे लागेल. प्रस्तावित ब्लूप्रिंटमध्ये दहा प्रमुख संरचनात्मक सुधारणांची ओळख सांगण्यात आली आहे, ज्यामध्ये एकत्रित कामगार संहितांची अधिसूचना आणि जमिनीच्या नोंदींचे डिजिटायझेशन ते जीएसटी फ्रेमवर्कचे तर्कसंगतीकरण आणि बँकिंग क्षेत्राचे प्रमाणीकरण यांचा समावेश आहे. व्यवसाय करण्याची सुलभता वाढविण्यासाठी संशोधन आणि विकास खर्च दुप्पट करून आणि किरकोळ प्रक्रियात्मक त्रुटींना गुन्हेगारीमुक्त करून नवोपक्रमाला चालना देण्यावर महत्त्वपूर्ण भर देण्यात आला आहे. शेवटी, हा प्रवास उच्च-स्तरीय वाढीचे समावेशक समृद्धीमध्ये रूपांतर करण्याचा प्रयत्न करतो, ज्यामुळे तांत्रिक नेतृत्व आणि औद्योगिक विस्तार प्रत्येक नागरिकासाठी सुधारित प्रतिष्ठा आणि संधींमध्ये रूपांतरित होईल याची खात्री होते.

"विकसित भारत २०४७" योजनेसाठी नीती आयोगाला काही सूचना किंवा शिफारशी आहेत, त्या "विकास-प्रथम" दृष्टिकोनावर भर देतात ज्यामुळे आर्थिक वाढ, तांत्रिक नेतृत्व आणि शाश्वतता एकत्रित करण्यास मदत होईल. रोडमॅपमध्ये अर्थव्यवस्थेच्या सर्व क्षेत्रांमध्ये विखुरलेल्या, नियतकालिक उपक्रमांपासून संरचित, क्षमता-चालित परिवर्तनाकडे मूलभूत बदल करण्याचे आवाहन केले आहे.

नीती आयोगाने हे स्वप्न साकार करण्यासाठी प्रमुख सूचनांमध्ये हे समाविष्ट आहे:

१. आर्थिक परिवर्तन आणि जागतिक स्पर्धात्मकता:

संरचनात्मक सुधारणा: भारताने रोजगार औपचारिक करण्यासाठी आणि उद्योगाच्या गरजांनुसार कौशल्य प्रणाली संरेखित करण्यासाठी एकत्रित कामगार संहिता, सूचित करण्यासाठी आणि अंमलात आणण्यासाठी निर्णायकपणे पुढे जावे.

नियामक आणि न्यायिक कार्यक्षमता: व्यवसाय करण्याची सुलभता सुधारण्यासाठी तर्कसंगतीकरण आणि एकल-विंडो क्लिअरन्स सिस्टमद्वारे नियामक चौकटी सरळ करण्याची शिफारस केली जाते. याव्यतिरिक्त, विशेष आर्थिक न्यायालये स्थापन केल्याने करार अंमलबजावणीतील न्यायालयीन विलंब कमी होऊ शकतो.

संशोधन आणि विकासात गुंतवणूक: नवोन्मेषावर आधारित विकासाला चालना देण्यासाठी, भारताने कर अनुदान आणि नवोन्मेष केंद्रांद्वारे खाजगी क्षेत्राच्या सहभागाला प्रोत्साहन देऊन संशोधन आणि विकास खर्च GDP च्या २% पर्यंत वाढवण्याचे** लक्ष्य ठेवले पाहिजे.

रणनीतिक राजनैतिकता: धोरणात्मक संसाधने (जसे की महत्वाची खनिजे) सुरक्षित करण्यासाठी आणि भारताला लवचिक जागतिक मूल्य साखळीत सामावून घेण्यासाठी अनुकूल व्यापार करारांवर वाटाघाटी करण्यासाठी राजनैतिकतेचा वापर करणे आवश्यक आहे.

२. प्रगत उत्पादन रोडमॅप:

राष्ट्रीय उत्पादन अभियान (NMM): स्केल-चालित उत्पादनापासून नवोन्मेषावर आधारित उत्पादनाकडे वळण्यासाठी NMM अंतर्गत प्रगत उत्पादनाला मुख्य राष्ट्रीय प्राधान्य म्हणून स्थान दिले पाहिजे.

फ्रंटियर तंत्रज्ञानाचा अवलंब: धोरणात चार प्रमुख तंत्रज्ञानांचा केंद्रित तैनाती सुचवली आहे: कृत्रिम बुद्धिमत्ता/यंत्र शिक्षण, प्रगत साहित्य, डिजिटल जाळे आणि रोबोटिक्स.

औद्योगिक पायाभूत सुविधा: NITI आयोगाला वीस "प्लग अँड प्ले फ्रंटियर टेक्नॉलॉजी-सक्षम औद्योगिक उद्याने" तयार करण्याचे पर्यवेक्षण करण्याचा सल्ला देण्यात आला आहे जेणेकरून ते MSMEs ला अत्याधुनिक तंत्रज्ञानाचा प्रयोग करण्यासाठी सँडबॉक्स म्हणून काम करतील.

सेवा: भारतीय उत्पादकांनी शुद्ध उत्पादन उत्पादक असण्यापासून सोल्यूशन प्रोव्हायडर्स मध्ये बदलले पाहिजे, संशोधन आणि विकास, डिझाइन आणि रिमोट मॉनिटरिंग सारख्या सेवांसह वस्तूंचे एकत्रीकरण केले पाहिजे.

३. शहरी स्थानिक संस्था (ULBs) आणि प्रशासन:

संस्थात्मक क्षमता बांधणी: शहरी स्थानिक संस्थांना "क्षमता केंद्रे" मध्ये रूपांतरित करणे आवश्यक आहे जिथे शिक्षण आणि नवोपक्रम संस्थात्मक केले जातात. सूचनांमध्ये शहरी प्रशासनाचे व्यावसायिकीकरण करण्यासाठी समर्पित नगरपालिका संवर्ग स्थापन करणे आणि स्पष्ट भरती नियम परिभाषित करणे समाविष्ट आहे.

कामगिरी-संबंधित शिक्षण: क्षमता बांधणीतील कामगिरी वार्षिक कामगिरी मूल्यांकन अहवाल (APAR) प्रणालीशी जोडली जावी जेणेकरून संरचित शिक्षणात सातत्यपूर्ण सहभाग सुनिश्चित होईल.

राज्यस्तरीय समन्वय: राज्यांनी आंतर-विभागीय समन्वय साधण्यासाठी आणि बहु-वर्षीय क्षमता-निर्मिती धोरणे आखण्यासाठी सर्वोच्च संस्था म्हणून शहरी क्षमता कक्ष (SUCCs) स्थापन करावेत.

४. ऊर्जा संक्रमण आणि निव्वळ शून्य सक्षमीकरण:

प्रणालीगत विद्युतीकरण: २०७० पर्यंत निव्वळ शून्य गाठण्यासाठी, भारताने गतिशीलता, स्वयंपाक आणि औद्योगिक उष्णता यावर लक्ष केंद्रित करून अंतिम वापराचे विद्युतीकरण 'तीन पटीने' वाढवावे.

वित्त गतिशीलता: मिश्रित वित्तपुरवठा, हमी प्रदान करण्यासाठी आणि संक्रमणासाठी आवश्यक अंदाजे 'प्रतिवर्षी USD ५०० अब्ज' एकत्रित करण्यास मदत करण्यासाठी 'राष्ट्रीय हरित वित्त संस्था (NGFI)' स्थापन करण्याची शिफारस केली जाते.

स्वच्छ बेसलोड पॉवर: भारताने २०४७ पर्यंत अणु क्षमता १०० GW पर्यंत वाढवण्याचे ध्येय ठेवले पाहिजे, प्रगत अणुभट्ट्या आणि लघु मॉड्यूलर अणुभट्ट्या (SMRs) वापरून मजबूत, कमी-कार्बन ऊर्जा प्रदान करावी.

वर्तुळाकार अर्थव्यवस्था: विस्तारित उत्पादक जबाबदारी (EPR) अंमलात आणण्यासाठी आणि स्टील, अॅल्युमिनियम आणि महत्वाच्या खनिजांसाठी उच्च पुनर्वापर लक्ष्ये गाठण्यासाठी वर्तुळाकार अर्थव्यवस्थेवरील राष्ट्रीय अभियान सुचवण्यात आले आहे.

५. मानवी भांडवल आणि सामाजिक समावेश:

पायाभूत सुविधा म्हणून डिजिटल साक्षरता: डिजिटल साक्षरतेला 'खरी पायाभूत सुविधा' म्हणून मानले पाहिजे, जेणेकरून १.४ अब्ज लोकसंख्या डिजिटल अर्थव्यवस्थेत सहभागी होण्यासाठी UPI आणि ONDC सारख्या डिजिटल सेवांचा आत्मविश्वासाने वापर करू शकेल.

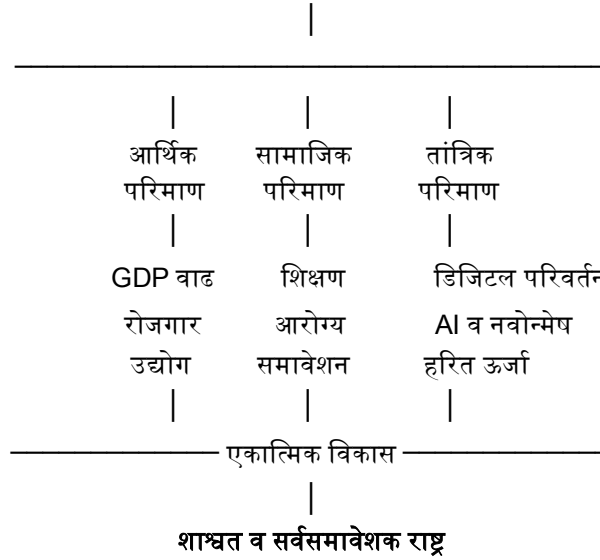
चार स्तंभांचे सक्षमीकरण: विकासाने "युवा (युवा), गरीब (गरीब), महिला (महिला) आणि अन्नदाता (शेतकरी)" यांच्या सक्षमीकरणावर लक्ष केंद्रित केले पाहिजे. यामध्ये महिला कामगार दलाचा सहभाग ~७०% पर्यंत वाढवणे आणि सार्वत्रिक आरोग्य आणि शिक्षण प्रवेश सुनिश्चित करणे समाविष्ट आहे.

ग्रामीण परिवर्तन: ग्रामीण रोजगार १२५ दिवसांपर्यंत वाढवण्यासाठी आणि वेतन रोजगाराला पाणी सुरक्षा आणि हवामान-प्रतिरोधक कामांसारख्या टिकाऊ पायाभूत सुविधांशी जोडण्यासाठी मनरेगाच्या जागी 'विक्षित भारत - जीआरएएम जी कायदा' सुचवण्यात आला आहे.

संकल्पनात्मक चौकट

या अभ्यासाची संकल्पनात्मक चौकट तीन प्रमुख परिमाणांवर आधारित आहे:

विकसित भारत 2047

चौकटीची वैशिष्ट्ये:

- तिन्ही परिमाणे परस्परावलंबी आहेत.
- तांत्रिक प्रगती आर्थिक वाढीस चालना देते.
- सामाजिक समता आर्थिक स्थैर्य वाढवते.
- शाश्वतता हा सर्व परिमाणांचा समान धागा आहे.

निष्कर्ष

विकसित भारत @2047 ही भारत सरकारची दीर्घकालीन दृष्टी आहे, जी स्वातंत्र्याच्या शतकपूर्तीपर्यंत (१९४७-२०४७) देशाला आर्थिक महाशक्ती, समावेशक आणि टिकाऊ विकसित राष्ट्र बनवण्यावर केंद्रित आहे. या संकल्पनेची सुरुवात पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांच्या नेतृत्वात झाली, ज्यांनी २०२२-२३ मध्ये 'अमृत काल' (२०२३-२०४७) घोषित करून हे ध्येय ठेवले. स्वातंत्र्याच्या १०० व्या वर्षी भारताला \$३० ट्रिलियन अर्थव्यवस्था असलेल्या राष्ट्रात रूपांतरित करण्याची महत्वाकांक्षा आहे, ज्यात प्रति व्यक्ति उत्पन्न \$२०,०००-२५,००० पर्यंत नेण्याचा समावेश आहे. मेक इन इंडिया, डिजिटल इंडिया, आत्मनिर्भर भारत यांसारख्या अभियानांवरून ही संकल्पना विकसित झाली. सर्व नागरिकांसाठी समान संधी, नैतिक मूल्यांचे संवर्धन आणि पर्यावरण संतुलन हे मुख्य सिद्धांत आहेत, जे

केवळ आर्थिक वाढ नव्हे तर सामाजिक न्याय आणि सांस्कृतिक समृद्धी जोपासतात. "लर्निंग, इनोव्हेशन, लीडरशिप" आणि "ग्रीन एनर्जी, क्लीन फ्यूचर" सारखे स्मरणसूत्र या तत्त्वज्ञानाचे प्रतिबिंब आहेत. \$३० ट्रिलियन जीडीपी साठी उच्च रोजगार निर्मिती आणि वैश्विक नेतृत्व असायला हवे. गरीबी उन्मूलन, उच्च दर्जाची शिक्षण-आरोग्य सेवा आणि सामाजिक समानता हे ध्येय व उद्दीष्टे सकारात्मकतेने साकारायला हवीत. AI, चिप उत्पादन आणि डिजिटल इन्फ्रास्ट्रक्चरद्वारे युवावर्गासाठी आत्मनिर्भरता बनायला पाहिजेत. हरित ऊर्जा निर्माण आणि जलवायु-प्रतिरोधक यांच्या वापर होऊन शहरांचा विकास होणे अपेक्षित आहे त्यासाठी प्रत्येक सजग नागरिकांची सहभागाची भूमिका असायला हवी. या उद्दिष्टांना साकारण्यासाठी राज्य, जिल्हा आणि गावस्तरावर सहभाग अपेक्षित आहे.

समारोप

या अभ्यासातून आर्थिक वृद्धी, सामाजिक समता आणि तांत्रिक नवोन्मेष यांचा समन्वित विकास केल्यास 2047 पर्यंत विकसित राष्ट्राचे ध्येय साध्य करण्याची शक्यता अधिक बळकट होईल. तसेच शाश्वतता आणि सर्वसमावेशकता ही विकासाची मूलभूत तत्त्वे मानल्याशिवाय दीर्घकालीन प्रगती शक्य नाही. प्रस्तुत शोध लेखात एकात्मिक आणि व्यवहार्य मार्गफलक सुचविण्यात आला असून, धोरणनिर्मिती, संशोधक आणि विकास नियोजकांसाठी हा अभ्यास दिशादर्शक ठरेल.

संदर्भ ग्रंथ सूची

1. <https://viksitindia.com/>
2. <https://www.journalijdr.com/developed-india-and-vision-2047-roadmap- challenges-and-opportunities>
3. <https://www.india.gov.in/spotlight/details/viksit-bharat-guarantee-for-rozgar- and- ajeevika-mission-gramin>
4. <https://www.iipa.org.in/upload/Background Note A Roadmap to Viksit Bhart 2047.pdf>
5. https://niti.gov.in/sites/default/files/202510/Reimagining_Manufacturing_Indias_Roadmap_to_Global_Leadership_in_Advanced_Manufacturing.pdf
6. <https://niti.gov.in/sites/default/files/2026-02/Scenarios-Towards-Viksit-Bharat-and-Net-Zero-%20An-Overview-Vol1.pdf>
7. <https://www.youtube.com/watch?v=b8q7Ufroq8A>
8. https://www.business-standard.com/economy/analysis/why-digital-literacy-is- the-real-infrastructure-behind-india-s-2047-vision-126022601446_1.html
9. https://www.niti.gov.in/sites/default/files/2025-04/Working%20Paper%20on%20Strategic%20Imperatives_04042025_NEW.pdf
10. <https://workforbharat.niti.gov.in/erecruitment/login>
11. <https://workforbharat.niti.gov.in/erecruitment/login>